

L'espai i el temps són coordenades bàsiques en les quals es desenvolupen les nostres vides i constitueixen un referent inexcusable per anar construint la nostra noció de la realitat. Apellem a aquestes coordenades per ubicar les nostres percepcions i per fixar en la memòria els fets de cada dia, siguin quotidians o excepcionals. Quan cerquem en el sistema educatiu referències d'aquests elements bàsics, resulta si més no sorprenent que mentre la presència del temps, del pas del temps, queda palesa en un gran nombre d'ocasions, les referències a l'espai acostumin a ser les que es fan quant a marc geogràfic. D'aquesta manera, es priva l'alumnat de l'anàlisi i la comprensió de l'espai com a àmbit en el qual l'ésser humà es relaciona amb el seu medi, que condiciona les seves percepcions i que marca profundament la seva existència.

A aquest fet s'hi afegeix que el deteriorament progressiu dels espais vitals i la pèrdua accelerada del patrimoni construït fan inajornable la necessitat que la ciutadania assumeixi amb convicció el compromís de millorar la qualitat dels espais que habita, en totes les seves escales, com quelcom indissociable de la millora de la qualitat de vida.

Conscients del que s'acaba d'exposar, i amb l'objectiu d'ajudar que les noves generacions de ciutadans i ciutadanes rebin una formació que redundi en una sensibilització més gran i en un increment de la seva capacitat crítica sobre aquests temes, l'any 2000 el Col·legi Oficial d'Arquitectes de Galícia va posar en marxa el Proxectoterra, un projecte de cooperació amb el món de l'educació adreçat a les diverses etapes de l'educació obligatòria amb la finalitat de contribuir a millorar la formació que els escolars de Galícia tenen sobre les persones i els espais que habiten. Aquesta és l'aportació que el col·lectiu dels arquitectes i les entitats col·laboradores en el projecte han posat a la disposició de la comunitat educativa esperant que sigui un recurs que ajudi a assolir els objectius sobre el coneixement dels espais que habitem actualment, ja previstos en les diferents etapes de l'educació obligatòria. Es tracta d'un compromís de cooperació amb el món educatiu amb l'objectiu de contribuir que als escolars se'ls doni una proposta clara i actualitzada d'acostament a totes aquelles actuacions sobre el territori que s'han fet a Galícia al llarg del temps per assolir millors condicions de vida.

El projecte no pretén, en cap cas, augmentar els continguts establerts en les diverses etapes educatives, sinó aportar materials específics que ampliin o millorin els que estan a la disposició de l'alumnat i del professorat i completar-los amb activitats que es poden incorporar a les programacions d'activitats complementàries dels centres educatius.

Des del primer moment, diverses institucions i organismes es van sumar al projecte compartint-ne els objectius. Concretament, l'Associació Socio-Pedagògica Galega, TVE, l'ONCE i Nova Escola Galega van assumir compromisos específics fonamentals en el desenvolupament del projecte. Però cal destacar la fonamental i rellevant col·laboració de la Xunta de Galícia amb el Proxectoterra, que en va possibilitar la continuïtat i la consolidació definitiva com a projecte de referència en el món de l'educació. Aquesta col·laboració es va anar concretant en diversos convenis signats amb diferents conselleries en els successius governs des del 2003: Conselleria de Política Territorial, Obres Públiques i Habitatge; Conselleria de Política Territorial, Obres Públiques i Transports; Conselleria d'Habitatge i Sòl. El suport institucional es va reforçar significativament amb la incorporació, el maig del 2005, de la Conselleria d'Educació i Ordenació Universitària, que va facilitar l'acollida dels materials i les activitats en els centres i va col·laborar en les activitats de formació del professorat. La ratificació del compromís institucional de la Xunta de Galícia amb el Proxectoterra l'any 2009, per mitjà de la Conselleria de Medi Ambient, Territori i Infraestructures, té un paper cabdal per a la seva continuïtat en un període que permetrà que el projecte es consolidi en l'educació secundària, se'n faci una difusió generalitzada en l'educació primària i s'elaborin nous recursos per a educació infantil, amb la qual cosa s'assoliria l'oferta de materials específics per a cada una de les etapes de l'educació obligatòria.

El Proxectoterra no només pretén ser un referent per al món de l'educació, sinó que, a poc a poc, vol esdevenir un punt de trobada que contribueixi que es tingui un coneixement més bo de com s'ha anat construint el país al llarg del temps i que, d'aquesta manera, alimenti la necessitat de reflexionar críticament sobre el patrimoni construït, sobre la tradició heretada i de la qual cal aprendre i sobre les pràctiques arquitectòniques i d'ocupació del territori que cal evitar.

Principis bàsics d'actuació

No és l'objectiu d'aquest escrit presentar els materials elaborats per a cada una de les etapes educatives, tots disponibles a la pàgina web <http://proyectoterra.coag.es/>, sinó que la intenció del capítol és presentar els principis bàsics d'actuació i la seqüència de reflexió que han anat sorgint dins del projecte al llarg dels anys. Les idees bàsiques que van guiar el Proyectoterra des del principi van ser: universalitat, globalitat, integració curricular, generalitat, permanència, diversitat, experimentació, interdisciplinarietat, vivència i interterritorialitat. L'empremta de cada una d'aquestes idees segueix totalment present en el projecte i continua guiant-ne l'actuació en les noves iniciatives i col·laboracions empreses al llarg dels anys.

Universalitat

Les tremendes transformacions que pateixen els paisatges gallecs són objecte de gran preocupació en sectors cada vegada més amplis de la societat. Per aquesta raó, és necessari fer arribar al conjunt de la població informació sobre els problemes bàsics associats als llocs habitats i a l'ocupació del territori. Les diferents etapes de l'educació obligatòria constitueixen, sense cap mena de dubte, un àmbit preferent en el qual intervenir per provocar un canvi en la sensibilitat de les persones que comporti una altra manera d'actuar. Així mateix, el Proyectoterra creu que és necessari generar una reflexió sobre aquest problema en el conjunt de la societat i, en aquest sentit, s'ha posat en marxa el primer cicle de xerrades de divulgació "Xentes, espazos e lugares", destinat a adults, no especialistes, amb vocació que es vagi constituint com un punt de trobada i reflexió dins de la cada vegada més present formació contínua.

Globalitat

En la tasca que s'ha emprès amb el Proyectoterra cal integrar múltiples aspectes i institucions. Es tracta no tan sols d'elaborar nous recursos educatius, d'atendre la formació del professorat i d'organitzar activitats complementàries, sinó també d'involucrar diversos organismes interessats socialment en aquesta problemàtica, en el finançament i el suport a la realització dels diferents aspectes del projecte. Com ja s'ha comentat abans, en

tot el que s'ha fet fins ara hi ha col·laborat l'Asociación Socio-Pedagógica Galega, TVE, l'ONCE i Nova Escola Galega. De tota manera, es pot afirmar que avui dia la continuïtat i la consolidació com a projecte de referència en el món de l'educació no seria possible sense el cofinançament i la col·laboració de la Xunta de Galícia. També cal assenyalar les relacions que al llarg d'aquests anys s'han establert amb diversos organismes i associacions que permeten ampliar la presència del Proxectoterra en la vida cultural gallega i contribuir que l'arquitectura i la preocupació sobre l'ordenació del territori s'assentin en la formació de la ciutadania. S'han signat convenis de col·laboració amb diferents ajuntaments de Galícia i el nord de Portugal amb l'objectiu que ajudessin en l'organització de les activitats del Proxectoterra i que facilitessin la participació dels escolars en aquestes activitats a través de la col·laboració amb els centres en les despeses de desplaçament, que són les úniques que no cobreix l'oferta d'activitats del projecte.

Imatge 1. L'any 2010 el Proxectoterra va guanyar el II Premi Nacional d'Urbanisme concedit pel Ministeri de Foment espanyol. La imatge mostra els recursos educatius del projecte adaptats a la realitat gallega per a totes les etapes d'escolarització obligatòria.

Integració curricular

En aquests moments en què l'aparició de noves problemàtiques socials culmina gairebé inexorablement amb la demanda d'una nova matèria en el ja atapeït currículum escolar, els impulsors del Proxectoterra saben que la col·laboració amb el món educatiu no podia comportar una sobrecàrrega pel professorat. Amb aquest objectiu es van estudiar els currículums vigents i es va comprovar que ja s'hi recollien els àmbits de preocupació del projecte. El problema era, doncs, que els llibres de text o no tracten aquests àmbits o ho fan de manera molt generalista, amb una contextualització molt deficient que dificulta l'empatia amb l'alumnat. Per aquest motiu es va decidir elaborar recursos educatius contextualitzats a la realitat gallega que poguessin completar o substituir els que actualment estan a la disposició del professorat i de l'alumnat.

D'altra banda, tots els materials van ser elaborats per professorat del corresponent nivell educatiu al qual s'adreçaven i, una vegada elaborats i abans d'editar-los definitivament, van ser experimentats a les aules dels centres col·laboradors. Un altre aspecte decisiu va ser avaluar el temps que el professorat, desbordat en les seves tasques, estava disposat a dedicar al tractament dels temes proposats. Per a això, es va fer un mostreig que va donar com a resultat una temporalització de vuit (a primària) a dotze (a secundària) sessions de treball, per la qual cosa va caldre ajustar els materials elaborats a aquesta limitació temporal i ser molt selectius. Així doncs, s'ha procurat aconseguir la integració curricular dels materials del Proxectoterra per una triple via: per mitjà dels temes a tractar, per la manera de fer-ho i pel temps estipulat.

Generalitat

L'univers del Proxectoterra sempre va ser la totalitat de l'alumnat de Galícia en les etapes d'escolarització obligatòria, dels centres públics, concertats o privats, rurals o urbans, de la costa o de l'interior, concentrats o dispersos. Cal esmentar això perquè a Galícia, amb una població d'unes 2.800.000 persones, hi ha una població escolar d'uns 280.000 alumnes d'entre 3 i 16 anys, escolaritzats en uns 1.700 centres d'infantil, primària i secundària. Aquestes dades són necessàries per conèixer el medi en el qual es vol intervenir. Actualment, el Proxectoterra ha distribuït gratuïtament

els seus materials a tots els centres d'educació secundària obligatòria de Galícia i està en fase de distribució als centres de primària. L'únic requisit per a l'enviament és que algun professor o professora del centre hagi assistit a un dels nombrosos cursos de formació que ha realitzat el Proxectorerra al llarg dels últims anys per tot Galícia.

Permanència

El més difícil d'una iniciativa educativa no és que sorgeixi sinó que roman-gui. El món educatiu acull cada any nombrosos projectes efímers adreçats a molt pocs centres amb la justificació que són experimentals i, quan tota la comunitat educativa està esperant amb ànsia que es generalitzin, el curs següent són substituïts per nous projectes experimentals, amb la qual cosa les expectatives del professorat es frustren. La novetat preval sobre la continuïtat. Però si una cosa és valuosa per al món educatiu no pot ser efímera. Per aquesta raó el Proxectoterra no ha tingut mai vocació experimental ni passatgera.

En tractar-se d'una iniciativa sorgida fora del món educatiu era fàcil caure en la temptació de substituir el professorat per especialistes en el tema i, d'aquesta manera, donar un caràcter singular i excepcional al tractament d'una qüestió determinada. Però aquesta manera d'actuar té diversos problemes: és impossible arribar a tots els centres d'un país i difícilment es disposarà de recursos que garanteixin la seva continuïtat en el temps reduint la seva presència al període de finançament de l'esdeveniment educatiu i limitant els centres afortunats. Però el més greu és negar la vàlua del professional de l'educació com a mediador en els temes en qüestió, que és difícil que siguin més complexos o més importants que els altres temes tractats a les aules. Perquè això no passi, els protagonistes d'un projecte educatiu han de ser des del principi el professorat i l'alumnat del nivell educatiu corresponent. Amb independència que de tot i de tothom s'aprèn i que tots podem ensenyar, des del Proxectoterra sempre es va tenir clar que, en un ensenyament reglat, el mediador en el procés d'ensenyament-aprenentatge és el professorat de cada una de les etapes educatives, ja que ells són ara a l'aula i hi continuaran sent. El professorat és el còmplice necessari i insubstituïble per a qualsevol iniciativa adreçada al món de l'educació, si es vol que aquesta iniciativa arribi als alumnes, sigui útil i

romanguí. Aquest és el motiu pel qual es va rebutjar qualsevol intromissió temporal i aliena a les aules. No es va considerar mai cap altre mediador que no fos el professorat que és a l'aula, i amb aquesta finalitat es va entendre que el que cal és proporcionar-li materials adequats i formació suficient; així, es va convertir la formació en un element cabdal del projecte, amb tota la diversitat i continuïtat que va ser possible. En aquest sentit, també es va elaborar material específic de formació per al professorat per permetre'ls completar i actualitzar el seu coneixement sobre els temes abordats, com també les guies corresponents per al professorat en les quals es detallen les intencions educatives de l'equip redactor de cada una de les unitats i, alhora, es plantegen altres alternatives d'utilització dels materials.

Diversitat

Mai no es va perdre de vista les condicions en les quals es duu a terme l'activitat educativa en les diferents etapes: limitació i diversitat de recursos en els centres, diversitat d'alumnat, diversitat de professorat, diversitat de contextos. És molt important saber d'on es parteix per intuir fins on es pot arribar. Aquest és el motiu pel qual en l'elaboració dels materials sempre es va tenir clar que calia que el professorat se'ls pogués apropiari fàcilment, al mateix temps que sempre es va ser conscient que els referents espacials amb els quals treballava l'alumnat són diferents segons el seu entorn i el seu context; en aquest sentit, es va veure la necessitat de tenir en compte la diversitat dels espais habitats i en tots els materials es va procurar afavorir la presència d'imatges que reflectissin les diferents realitats presents a Galícia.

Experimentació

Una vegada el professor col·laborador del nivell educatiu corresponent va haver elaborat tots els materials, van ser experimentats en centres col·laboradors de diferents contextos geogràfics (rurals, urbans, costa, interior...), que van actuar com a receptors crítics dels materials i van permetre revisar-los i reajustar-los abans de fer-ne l'edició definitiva. D'aquestes experimentacions es van rebre comentaris i valoracions sobre l'estructura general de les unitats i, també, sobre la conveniència de modificar o substituir determinades activitats o elements parcials d'aquestes activitats. Es va apostar decididament per la idea que només l'elaboració de materials

sorgits del contacte amb el professorat i l'alumnat permet incidir correctament en els processos d'ensenyament-aprenentatge.

Figura 1. Els materials pretenen promoure el pensament crític sobre els espais propis, sobre la transformació del paisatge al llarg del temps, així com sobre les pràctiques arquitectòniques i d'ocupació del territori que cal evitar.

Interdisciplinarietat

Els espais habitats representen el marc idoni perquè conflueixin amb total normalitat múltiples visions sorgides de camps com l'arquitectura, l'urbanisme, la geografia, l'antropologia, l'economia, les ciències ambientals o la llengua. El Proxectoterra defensa que aquest conjunt de múltiples visions que entre tots podem donar dels nostres espais contribuirà a fer més complexa i completa la imatge que es pot tenir del propi territori. Una visió global i multidisciplinària que hauria d'ajudar a vetllar per una utilització racional necessària per a administrar-lo amb saviesa i traspassar-lo amb generositat. Una mostra del compromís del Proxectoterra amb la interdisciplinarietat en l'educació és l'elaboració de nous materials per al projecte interdisciplinari del primer cicle de l'educació secundària obligatòria, previst en el currículum vigent. Amb aquesta aportació es pretén un tractament globalitzador dels diversos aspectes que intervenen a l'hora de construir el coneixement buscant un apropament, de manera compartida per diferents àrees del currículum, a les competències bàsiques en comunicació lingüística i digital, per aprendre a aprendre, en resolució de problemes i en habilitats socials i d'autonomia. Les activitats proposades en aquests materials estan associades al desenvolupament de determinats continguts que pretén ser una via d'acostament a una reflexió globalitzada, permeten ser tractades amb flexibilitat i es poden completar amb altres mitjans i recursos disponibles a l'aula que enriqueixin la proposta inicial.

Vivència

La reflexió sobre els espais propis no es pot fer només a les aules. Cal que l'alumnat visqui en primera persona els espais i els indrets que són objecte d'estudi. Conèixer i aprendre vivint el lloc, tenint una experiència vital guiada pel treball previ a l'aula, les orientacions del professorat i la curiositat de cadascú. Guiar els sentits per conèixer un lloc, donar temps per viure un lloc, per viure en el lloc. D'aquesta manera, l'experiència s'emmagatzemarà en la memòria i tornarà a aflorar com a element de contrast i comparació, com a mostra que altres realitats són possibles.

Interterritorialitat

Recentment el Proxectoterra s'ha integrat en una candidatura conjunta amb la delegació nord del Col·legi d'Arquitectes portuguès i la Fundação Serralves de Portugal per elaborar recursos educatius sobre educació i espai sostenible en l'àmbit de l'euroregió de Galícia–Nord de Portugal. Destinada a les etapes de l'educació obligatòria, aquesta iniciativa transfronterera té per objectiu la reflexió crítica sobre les maneres com l'ésser humà pot intervenir en el territori i pretén ser una eina en l'educació per a la ciutadania, donant suport al professorat en l'orientació del treball pedagògic amb relació a la qüestió d'identitat dels pobles i els poblaments humans, la reflexió sobre l'espai públic i la problemàtica de la sostenibilitat de les formes d'intervenció humana que modelen el territori.

Intencions educatives i vies d'intervenció

L'objectiu del Proxectoterra és promoure un pensament crític sobre els espais propis, sobre els seus processos de gènesi i transformació al llarg del temps, sobre la tradició heretada i de la qual s'ha d'aprendre, així com sobre les pràctiques arquitectòniques i d'ocupació del territori que cal evitar. Per tot això, és necessari prendre decisions no tan sols sobre *què* cal aprendre, sinó també sobre *com* s'ha d'ensenyar allò que cal conèixer, amb la finalitat que l'alumnat adquireixi una autonomia progressiva que li permeti gestionar amb saviesa i responsabilitat les seves interaccions amb el territori, com a escenari i suport de l'existència, de l'àmbit de vida.

El paisatge propi és un element fonamental en la configuració de la memòria personal i col·lectiva. Cal desenvolupar competències que permetin millorar la percepció i la comprensió dels processos que produeixen transformacions en els paisatges com a imatges d'un territori sotmès a canvis constants. El reconeixement de l'espai, l'acostament als seus processos de conformació i la seva percepció constitueixen l'eix al voltant del qual gira el Proxectoterra, amb la idea que la comprensió adequada d'aquest espai permet captar l'essència del medi humanitzat i no humanitzat, entès en un sentit ampli i en relació amb el pas del temps. Una aprehensió correcta de la complexitat dels espais propis requereix anar presentant els seus

diferents components, escales i interaccions de manera progressiva al llarg de les diverses etapes educatives.

Dit això, els objectius del Proxectoterra no són altres que els propis del currículum gallec de Ciències Socials en l'educació secundària i de l'àrea de Coneixement del Medi en l'educació primària, en els quals s'estableix que els escolars han d'aprendre a identificar i analitzar a diferents escales les interaccions que les societats humanes estableixen amb els seus territoris en l'ús de l'espai i de l'aprofitament dels recursos naturals, valorant-ne les conseqüències de tipus econòmic, social, polític i ambiental, al mateix temps que han d'aprendre a valorar i respectar el patrimoni natural, històric, lingüístic, cultural i artístic, assumint les responsabilitats que implica la conservació i la millora d'aquest patrimoni. En aquest marc educatiu, el Proxectoterra té la intenció que, a partir de les propostes del projecte, professorat i alumnat puguin començar a identificar els diversos àmbits, contextos i formes d'organització del territori gallec.

Entre les intencions educatives del projecte, es poden destacar les següents:

- Intervenir en els nivells de formació obligatoris a fi d'arribar al conjunt de la població per presentar els problemes bàsics de l'ocupació del territori i dels espais propis, com també la necessitat d'ordenar-los.
- Contribuir a posar en valor el patrimoni construït com a resultat d'un contínuum històric que té la virtut d'unir passat, present i futur.
- Promoure iniciatives generalitzades que afavoreixin la creació d'una ciutadania conscient de l'espai vital en el qual es desenvolupa i de la importància de les seves actuacions sobre aquest espai.
- Procurar una nova mirada sobre el medi humanitzat i no humanitzat, amb una visió crítica i constructiva.

Com a resultat d'aquests pressupòsits inicials, per a educació primària es van establir tres escales espaciotemporals ajustades a cada un dels cicles: els espais immediats, els intermedis i els llunyans. En el primer cicle, corresponent al període comprès entre els 6 i els 8 anys, es treballen els espais immediats; partint de la percepció, es busquen les sensacions de l'alumnat

en enfrontar-lo amb el paisatge més proper i amb els seus espais immediats, sense superar el carrer o el llogarret, sempre emmarcats en el temps present. En el segon cicle, que correspon al període dels 8 als 10 anys, es treballen els espais intermedis; la metodologia es basa en l'observació dels elements que conformen aquest espai i de les analogies i les diferències que hi ha entre espais intermedis, posant com a límit el barri o la parròquia, emmarcats temporalment en el present i en el passat recent. Finalment, en el tercer cicle, és a dir el període dels 10 als 12 anys, es treballen els espais llunyans; s'afronta l'anàlisi de la interacció pròpia amb el medi, de manera que permeti descobrir el caràcter dinàmic del territori. Aquí, l'anàlisi es fa sobre espais allunyats, cosa que possibilita l'acostament al concepte d'*identitat territorial* com a resultat de processos històrics concrets. S'incorpora el tractament del temps històric.

Per a l'educació secundària, es van establir tres àmbits temàtics de reflexió: l'arquitectura popular, l'arquitectura contemporània i la identitat territorial. L'àmbit de l'arquitectura popular implica un recorregut pels pressupòsits, els mitjans, els factors condicionants, les aportacions i els valors que es deriven de l'arquitectura anònima universal; una aproximació a l'arquitectura vernacla gallega com a concreció singular dels principis universals que guien aquestes arquitectures. El segon àmbit de reflexió, l'arquitectura contemporània, fa un acostament a aquesta arquitectura des dels orígens fins als conceptes i els valors espacials; el coneixement dels nous llenguatges i la valoració del pluralisme arquitectònic actual, tant a escala universal com de l'entorn gallec. Finalment, el tercer àmbit de reflexió, la identitat territorial, consisteix en la descripció del procés de conformació històrica del territori de Galícia per mitjà de l'estudi de les formes territorials bàsiques, des del llogarret, la parròquia i la vila fins a la ciutat i l'àrea metropolitana.

El projecte preveu tres vies d'intervenció: l'elaboració d'unitats didàctiques i materials de suport, la formació del professorat i, finalment, les visites guiades d'arquitectura i ciutat i els intercanvis territorials.

L'elaboració d'unitats didàctiques i materials de suport

Com s'ha indicat al principi del capítol, no es va intentar en cap cas incrementar els continguts establerts per a cada una de les etapes educatives,

Como podedes ver nas imaxes 1 e 2, os asentamentos de poboación comunicanse entre si por unha ampla rede de estradas e camiños.

II

Observade no mapa do relevo de Galicia, a rede de autoestradas e das principais estradas que percorren o territorio galego e debatede entre todos:

1. Cales son os lugares máis axeitados para trazar unha estrada (as zonas baixas, as de pouco desnivel, as altas montañas, o traxecto máis rectilíneo,...)?

Mirade o mapa físico de Galicia. Como observaredes, un caso insólito é o da Autoestrada AP-9 no tramo que vai desde Santiago a Vigo.

2. Con que elemento físico, único en Galicia, coincide case exactamente?

No voso CADERNO DE ACTIVIDADES

A construción das vías de comunicación estivo acompañada pola creación de pontes para atravesar ríos, de viadutos para salvar os desniveis dos terreos, de túneles para atravesar montañas...

Fixádevos nestas fotos... Nelas podedes ver dúas pontes construídas en épocas diferentes.

1. Cal é a máis antiga?
 2. Que tipo de transporte se utilizaba cando se construíu a ponte vella? Poderían percorrerse longas distancias con el en pouco tempo? Tentade explicar o porqué.

3. Por que se tivo que facer unha nova ponte? Credes que puideron influír os medios de transporte actuais?

12

Figura 2. Detall del material per als alumnes de primària *Movéndonos no territorio*.

sinó aportar materials específics que completessin, milloressin o substituïssin els que estaven a la disposició de l'alumnat i del professorat. Per a cada una de les diferents etapes educatives, es van constituir grups de treball, d'uns vint membres, que foren els responsables d'elaborar les unitats didàctiques pròpiament dites, amb l'assessorament i la supervisió de l'equip responsable del projecte, després d'haver rebut formació específica sobre els temes que havien de tractar. És molt important recalcar, un altre cop, que els materials sempre van ser elaborats per professorat del nivell al qual s'adreçaven.

La formació del professorat

Per donar a conèixer de primera mà les intencions educatives del Proxectoterra, la formació del professorat és un dels pilars d'aquesta iniciativa. Es van organitzar, en col·laboració amb la Conselleria d'Educació, l'Associació Socio-Pedagògica Galega i Nova Escola Galega, nombrosos cursos i jornades de formació del professorat en els quals es van presentar de manera detallada les unitats, els materials complementaris i les activitats previstes per a cada un dels nivells educatius. Ja s'ha indicat més amunt que l'enviament dels materials es va fer després de l'assistència d'algun professor o professora a aquests cursos o jornades i només al final del procés de difusió es van enviar els materials als centres que no havien assistit als cursos però tenien un nombre significatiu d'alumnes. Des del curs 2004-2005 fins al 2009-2010 es van impartir 40 cursos i jornades de formació en les quals hi van participar entorn de 1.500 professors i professores de tot Galícia. Aquesta acollida favorable ha fet possible que els materials de secundària estiguin presents en 324 centres públics (100 % del total) i en 114 centres concertats i privats (70 %). Aquests nivells de difusió permeten al 95 % de l'alumnat d'educació secundària obligatòria de Galícia, inclosos els centres privats i concertats, tenir accés als materials i les activitats complementàries del Proxectoterra. Pel que fa a l'educació primària, a principis de 2010 ja s'havia fet la primera ronda de cursos (11 cursos el 2009) per presentar els nous materials, als quals van assistir 580 mestres, fet que va permetre enviar els materials a 336 centres públics (45 % del total) i a 24 centres concertats i privats (15 %).

Visites guiades d'arquitectura i ciutat i els intercanvis territorials

Amb aquestes activitats complementàries del Proxectoterra es pretén posar l'alumnat en contacte directe amb les cinc formes bàsiques de poblament analitzades en el projecte: llogarret, parròquia, vila, ciutat i àrea metropolitana. De moment, aquestes activitats només estan disponibles per a l'educació secundària obligatòria, i es van posar en marxa de manera experimental el curs 2005-2006 i de manera generalitzada a partir del curs 2006-2007. Fins a principis de 2010, es van fer unes 400 activitats, amb una participació de 17.500 escolars de tot Galícia. La participació en les activitats està condicionada al fet que l'alumnat treballi prèviament alguna de les unitats del Proxectoterra. Tenint en compte aquesta premissa, en les activitats ja hi han participat el 35 % dels centres públics i el 10 % dels concertats.

A continuació es detalla mínimament el contingut de cada una de les activitats, ja que reflecteixen quins són el tractament i la importància que la vivència dels indrets objecte d'estudi tenen en el projecte. D'una banda, les visites guiades d'arquitectura i ciutat es duen a terme en cada una de les set ciutats gallegues més poblades (Vigo, la Corunya, Ourense, Lugo, Santiago de Compostel·la, Pontevedra i Ferrol). Són visites d'un dia (unes set hores de durada), amb les quals es pretén que l'alumnat sigui capaç de reconèixer en les ciutats les petjades del seu procés de conformació històrica i les diverses fases de formalització al llarg del temps. Amb aquest fi es fa un recorregut visual en autobús que permet als alumnes prendre consciència de la dimensió i la diversitat de les ciutats, reconeixent els centres històrics, els eixamples, els polígons d'habitatges, les àrees industrials, les zones de creixement desordenat i les actuacions de finals del segle xx i principis del segle XXI. La visita es completa amb recorreguts a peu per zones significatives, en els quals es pretén posar l'alumnat en contacte amb les actuacions més recents de regeneració d'espais urbans i nous exemples d'arquitectura contemporània i, en la mesura que sigui possible, fomentar la realització de l'activitat o activitats per a les quals es van crear aquests espais.

D'altra banda, els intercanvis territorials tenen la finalitat d'aconseguir que l'alumnat sigui conscient de la diversitat del territori gallec i contribuir a fer que allò més pròxim no sigui el més desconegut. El territori

construït, les diverses escales d'assentament (llogarret, parròquia, vila, ciutat i àrea metropolitana) i, també, la seva evolució i transformació al llarg del temps són objecte d'estudi reforçat amb la visita a l'indret. Els intercanvis proposats són els següents:

- El camí de Sant Jaume d'O Cebreiro a Samos. Dues jornades del camí durant les quals es posa l'alumnat en contacte amb una forma d'assentament: el llogarret. El llogarret, element essencial del paisatge de Galícia, és presentat com una cèl·lula bàsica de poblament i d'explotació de l'espai agrari, inserida en la parròquia. El llogarret no està només constituït per les edificacions, sinó que també el conformen la xarxa de camins, les terres de conreu i els prats i les muntanyes que l'envolten. En aquest recorregut, l'alumnat s'apropa als elements bàsics de construcció del territori (closes, *corredoiras*, *cómaros*, terra de conreu), com també a significatives mostres de l'arquitectura popular d'O Cebreiro i San Cristovo o Real, a arquitectures contemporànies com ara l'alberg de pelegrins de Triacastela i a l'esplèndida mostra d'arquitectura històrica condensada en el monestir de Samos, testimoni de la importància dels cenobis en el procés d'ocupació i construcció del territori de Galícia. A més, durant el recorregut es pot copsar com la presència constant de petits cursos d'aigua va facilitar l'aparició de petits molins, indústria elemental de transformació que, juntament amb els batans i les serradores, és una mostra de l'enginy de la gent del país per aprofitar aquesta font d'energia.
- L'ajuntament i la vila d'Allariz. Aquest intercanvi pretén ressenyar la importància de les viles en el procés d'estructuració territorial de Galícia, en qualitat de centres d'activitat econòmica i de poder local, com també la seva decadència al segle xx arran dels processos migratoris provocats per la ruptura de l'equilibri entre població i recursos iniciada al segle xviii. Aquests processos migratoris van comportar el desplaçament de més d'1.250.000 gallecs entre el 1860 i el 1970, alhora que les ciutats van començar a reforçar el seu pes poblacional. En aquest context es mostra als alumnes el procés de recuperació del patrimoni del municipi d'Allariz, iniciat als anys noranta del segle

xx, no tan sols pel que fa als masos i els espais urbans, sinó també pel que fa als espais naturals i agroramaders, que es van completar amb noves infraestructures culturals i esportives i es van acompanyar de la generació d'alternatives econòmiques i laborals com a resultat de la posada en valor dels recursos propis que garanteixen el seu desenvolupament sostenible. Totes aquestes iniciatives busquen fixar la població i contribuir a la vertebració del territori municipal, juntament amb la dotació de serveis i infraestructures a tots els llogarrets que integren les setze parròquies del municipi.

- El Ferrol. La importància de les ciutats canvia al llarg del temps. El Ferrol constitueix un exemple clar de com el sorgiment, l'apogeu i la decadència de la ciutat reflecteixen els avatars de la història política, social i econòmica de Galícia. A finals del segle XVI, amb el procés d'enfortiment del pes demogràfic del litoral enfront de l'interior i gràcies a les condicions excepcionals de la seva ria, va anar esdevenint el port de referència de l'Armada reial i es va convertir, al segle

Imatge 2. Proxectoterra ofereix visites guiades i intercanvis territorials com a activitats complementàries als alumnes d'educació secundària obligatòria que hagin treballat prèviament alguna de les unitats del projecte.

xviii, en la base naval més monumental d'Europa i, a finals d'aquest mateix segle, en la principal ciutat del regne de Galícia, amb 25.000 habitants, en un entorn en el qual només el 10 % de la població vivia en nuclis urbans de més de 2.000 habitants. Com a resultat d'aquest procés de creixement, van sorgir al Ferrol dos barris de característiques ben diferents: A Magdalena i Esteiro. El primer perviu com la millor mostra de l'urbanisme il·lustrat de Galícia, i, en canvi, el segon, que fou el primer barri obrer de Galícia, va ser enderrocat als anys setanta del segle passat. Des de finals del segle xix, el Ferrol va anar deixant pas a la Corunya i Vigo com a primeres ciutats de Galícia i, avui dia, malgrat la pèrdua de població de resultes de la crisi industrial dels anys vuitanta del segle xx, la seva àrea urbana al voltant de la ria, amb 135.000 habitants, continua essent la tercera en importància després de Vigo i la Corunya. La crisi industrial va representar un profund revés per a la vida de la ciutat i de l'àrea de Ferrolterra i això, juntament amb la seva posició geogràfica fora de les vies de comunicació principals de Galícia, va provocar la pèrdua de presència del Ferrol en l'imaginari col·lectiu de la gent de Galícia. Aquest intercanvi busca recuperar aquesta presència donant a conèixer el valuós patrimoni que posseeix el Ferrol.

- Fragas do Eume. Els espais naturals són peces fonamentals del territori gallec. Aprendre a valorar-los i fomentar hàbits respectuosos amb el medi forma part de les intencions educatives del Proxectoterra. Fragas do Eume és el bosc atlàntic termòfil més gran i ben conservat de l'Europa Atlàntica i un dels escassíssims boscos del seu tipus en el continent. S'extén al llarg del riu Eume i acull nombroses espècies animals i vegetals. Com a preparació a la visita a Fragas, durant l'estada en el complex Alvarella es duen a terme activitats orientades al coneixement de la flora i la fauna de la zona o el patrimoni cultural present, entre altres aspectes. A més, l'estada a l'alberg és una oportunitat de viure en un espai en el qual els principis de sostenibilitat van ser molt presents tant a l'hora de realitzar el disseny com en la utilització d'energies renovables i el reciclatge que s'hi practica.

- Àrea Metropolitana de Vigo. La percepció de Galícia com un territori rural en el qual les ciutats són una excepció va variar substancialment al llarg del segle xx, quan sobre un paisatge de llogarrets i parròquies es van començar a desenvolupar els sistemes urbans actuals. En aquest període, les set ciutats gallegues principals van multiplicar per sis la seva població i, avui dia, el 50 % de la població de Galícia viu a les àrees urbanes creades al voltant d'aquestes ciutats. Aquest desenvolupament de les ciutats està reestructurant el conjunt del país i funciona com a motor de creixement econòmic. Com a resultat d'això, ens trobem amb un sistema de ciutats i regions urbanes que recorren la dorsal atlàntica del Ferrol a Porto, en el qual les àrees metropolitanes de Vigo i la Corunya constitueixen els fets urbans més dinàmics del conjunt de Galícia i en el qual es duen a terme les funcions urbanes més complexes. En aquest context, l'àrea metropolitana de Vigo té un paper central en el futur de l'espai geogràfic i econòmic que constitueix l'euroregió formada per Galícia i el nord de Portugal.

Actualment el Proxectoterra està ampliant l'oferta d'intercanvis territorials amb dues noves activitats a Portugal: la visita a la vila de Melgaço i la visita a l'àrea metropolitana de Porto. La intenció és que la vivència i el coneixement dels espais propis s'ampliï a l'àmbit de l'euroregió de Galícia-Nord de Portugal, reforçada per una nova iniciativa conjunta que s'acaba de posar en marxa amb Fundação Serralves i la delegació nord del Col·legi d'Arquitectes portuguès.

El tractament de l'espai i el temps en l'educació primària

Durant els deu primers anys de vida, l'alumnat s'ha d'enfrontar amb la difícil tasca d'entendre el pas del temps amb el qual mesurem la història i d'apropar-se al coneixement d'espais i llocs que estan més enllà del que coneix. La dificultat rau en el fet de no poder fer ús de l'observació directa. Si es pretén que l'alumnat s'acosti al passat, a l'escola ho ha de fer per mitjà del present. És un error intentar explicar les coses del passat si encara no es

comprèn el que passa en el present ni es coneixen els indrets i els escenaris suport o marc d'aquests esdeveniments. Si una cosa no es comprèn serà difícil que es pugui assimilar, i de manera habitual els temes de coneixement del medi natural i social desborden la comprensió de l'alumnat de l'etapa infantil i primària, perquè a aquestes edats la concreció és necessària, i això comporta viure el procés d'ensenyament-aprenentatge amb la màxima riquesa sensorial possible. Tot allò que es troba a la nostra ment ha de passar abans pels sentits. Per aquesta raó, cal posar a l'abast del professorat nous recursos i àmbits de treball que facin possible el desenvolupament competencial de l'alumnat sobre les realitats espaciotemporals presents, concretes i viscudes amb la màxima riquesa sensorial possible.

Per tot el que s'acaba d'exposar, l'espai perceptiu ha de ser objecte d'estudi en els primers nivells de l'educació primària. Quan es parla de la percepció dels espais habitats, s'està parlant de la interpretació de les sensacions, del significat que tenen i que van més enllà de la interpretació dels sentits. La capacitat perceptiva es desenvolupa per mitjà de l'observació de les dimensions, les formes, els colors, els volums, els sons, les olors i les textures, entre d'altres. Es busca dirigir i controlar l'observació per donar una intencionalitat als estímuls sensorials a fi d'acostar-nos a l'espai i a tot allò que sigui mereixedor de la nostra atenció, i ficar-nos-hi. Les qualitats dels espais provoquen sensacions corporals i estats emocionals. La consistència figurativa del medi comporta el reconeixement dels espais visuals, tàctils, olfactivs, sonors, amb l'objectiu de portar l'alumnat cap a una experiència global que serveixi per ampliar el coneixement perceptiu de l'entorn en el qual es desenvolupa la seva vida. Els contextos vivencials i els espais sensorials han de permetre desenvolupar unes actituds determinades amb les situacions que afavoreixin o distorsionin les sensacions que es produeixen en l'entorn habitual; així, apareixen les emocions com a fruit de la relació perceptiva amb l'espai (alegria, tristesa, sorpresa, por, disgust, etc.). A l'educació primària, no tan sols s'han d'obrir les portes al sistema de coneixements, sinó també al sistema emocional que ha de permetre conèixer-se i reconèixer-se en el grup i en la comunitat en la qual s'integra l'alumnat.

El sentit de la vista permet copsar les dimensions, els colors, la geometria, la tipologia de formes, la llum o el moviment; amb l'oïda es perceben

els sons (direcció, intensitat i identificació) i els sorolls; el tacte condueix a la identificació de materials (consistència, textura, pes, forma, temperatura); amb l'olfacte es poden identificar les olors, esbrinar-ne la procedència, descriure'n les qualitats, i, finalment, el gust permet identificar els sabors.

Pel que fa a l'espai, el projecte ha tingut molt presents dues qüestions. La primera fa referència al fet que la noció espacial és difícil d'integrar en uns materials que vulguin abordar el conjunt dels territoris humanitzats, atès que l'alumnat urbà té dificultats per entendre el context rural i a l'inrevés, a causa de la interferència del coneixement directe amb la informació del que passa lluny de l'entorn habitual. La segona indica que fins als vuit o nou anys no s'assoleix la idea d'espai geogràfic i, per això, la lectura de mapes no s'aconsegueix fins al final del segon cicle de primària.

Finalment, cal recordar les dificultats que té l'alumnat per adquirir les nocions d'edat, successió, durada, anterioritat i posterioritat, que s'han de tenir molt en compte en fer les seqüències en les diverses etapes i en prendre un tractament adequat del temps cronològic i del temps històric.

Figura 3. Detall del primer quadern per als alumnes d'educació primària on es veu el protagonista, l'Antón, sortint del cinema.

La figura 3 és un exemple del tractament de l'espai perceptiu i del tractament del temps. Correspon al primer quadern de materials per a educació primària, que duu per títol *Antón de Soutolagoa descobre o seu mundo*. En aquest quadern, el protagonista és un nen, d'uns set anys, que té inquietuds per descobrir el que l'envolta. Viu en un llogarret pròxim a la ciutat i, a vegades, té la col·laboració i els consells del seu avi. Amb el quadern es treballa l'espai perceptiu i el temps a partir de la interpretació de les observacions de la imatge guiades amb una sèrie de qüestions, com ara: la imatge que es veu és d'un llogarret, d'una vila o d'una ciutat? Per què? Quina diferència hi ha entre una vila i una ciutat?; quan aneu al cinema, què us passa en sortir? Amb qui hi aneu?; quina hora del dia deu ser a la imatge? Quina estació de l'any representa la imatge? Per què?; en aquesta imatge hi ha ombres? Qui les produeix? Com són les formes de les ombres?; quins sons es poden sentir a la imatge? Són agradables o desagradables? Quin dels sons se sentirà més? Per què?; quines olors es poden percebre en aquest espai? Quines et semblen agradables i quines desagradables?

Com a resultat del que s'ha exposat, els materials per a educació primària es van formalitzar en tres quaderns i en tres contes. Amb el primer quadern, *Antón de Soutolagoa descobre o seu mundo*, es fa una aproximació a l'entorn per explorar les idees prèvies que en tenen els alumnes. A continuació es treballa la morfologia i la funcionalitat de l'espai pròxim, com també les sensacions que s'hi perceben, i es busca una descripció de la relació afectiva amb aquest medi per la interacció que es produeix en les vivències diàries. Es tracten característiques del paisatge com les línies, la forma dels objectes, el color segons les condicions ambientals, la textura dels elements presents en els paisatges o la posició dels elements. El pas del temps s'aborda tenint en compte el dia, la nit, l'arribada del matí, l'arribada de la nit, les estacions o el deteriorament de les edificacions, entre d'altres. El quadern acaba amb una activitat en la qual es pretén que l'alumnat faci una breu descripció del seu espai personal.

El segon quadern, que es titula *Descubrinto onde vivimos*, tracta, inicialment, de fer una aproximació a l'espai proper per reconèixer-lo com l'indret on viu l'alumnat. Des d'aquesta primera visió, van apareixent noves tasques que pretenen, per exemple, visualitzar l'efecte de la llum i les ombres, les línies i les formes geomètriques, els sons o les olors, i alguns

altres aspectes observables que permeten ampliar la mirada sobre espais determinats. Quant a la intervenció humana en el territori, es busca indagar en processos bàsics en la conformació de l'espai construït (habitatges aïllats o blocs de pisos, assentaments dispersos o concentrats, com també formes diferents d'habitar) i la seva representació per mitjà de dibuixos, com també un apropament a l'espai públic entès com a mediador i a la presència de vies de comunicació.

Movéndonos no territorio és el títol del tercer quadern, que amplia l'àmbit de reflexió espacial al territori de Galícia, alhora que incorpora d'una manera clara el tractament del temps històric. Les activitats plantejades es dirigeixen al descobriment d'alguns condicionants que fan possible els assentaments humans, els elements antròpics constitutius dels paisatges, la diversitat, la percepció així com la presència i l'impacte de les accions humanes en el territori. El pas del temps s'aborda a partir de l'observació de l'evolució de diversos elements antròpics que s'alteren per arribar a la creació d'una ciutat. Se cerca, a més, una aproximació de l'alumnat a les intervencions humanes en el medi, mitjançant diverses vies, per captar la dimensió temporal i històrica dels paisatges i la seva diversitat. El quadern acaba amb una activitat que proposa una lectura de l'espai on viu l'alumnat, amb la intenció que manifesti la seva relació afectiva amb aquest espai.

D'altra banda, els tres contes per a educació primària porten per títol *Un mundo de sensacions*, *Camiño a fin do mundo* i *A viaxe de Ulo*, respectivament. Aquesta proposta s'adreça al professorat que té un interès especial a fer una adaptació curricular dels materials a la seva pràctica educativa i a la diversitat d'interessos. D'aquesta manera, gràcies al seu format, s'afavoreix l'adequació a l'exigència dels diversos ritmes i nivells que hi ha en una aula d'educació primària. A més, per mitjà de les propostes dels materials didàctics suggerits, es pretén estimular el desenvolupament de processos de recerca-acció a l'aula, afavorint la *problematització* de situacions o fets quotidians. Pel que fa a la metodologia de treball, se suggereix fer servir diferents estratègies per aprofundir en la diversitat de perspectives. En la mesura que sigui possible, s'incentiva el tractament interdisciplinari, de manera que professorat i alumnat es trobin immersos en un procés dinàmic de recerca, reflexió i creació. Es considera fonamental basar-se en

una metodologia constructiva i activa de l'aprenentatge, per la qual cosa es partirà d'un estudi actiu i manipulatiu del medi proper i, posteriorment, s'aniran assolint coneixements de caràcter global i abstracte. Es busca que l'alumnat no sigui un simple receptor d'informació, sinó que estigui implicat activament en l'adquisició i la confrontació d'aquesta informació i, també, que elabori hipòtesis i les comprovi de manera empírica.

Figura 4. Pàgina del conte *Un mundo de sensacions* per a l'educació primària, on el protagonista reconeix el seu entorn a través de l'olfacte.

El tractament de l'espai i el temps en l'educació secundària

Com ja s'ha comentat, per a l'etapa de l'educació secundària es van establir tres àmbits de reflexió: l'arquitectura popular, l'arquitectura contemporània i la identitat territorial. En aquest capítol, només es fa referència als recursos elaborats per al tercer àmbit, ja que es considera que són els que s'ajusten millor al marc de reflexió d'aquesta publicació.

Una de les grans mancances que, segons els impulsors del projecte, manté el procés actual de formació de l'alumnat en aquesta etapa educativa és la presentació de les realitats espacials fora del marc temporal, necessari i imprescindible. El territori actual és el resultat d'una relació complexa i perllongada en el temps entre els pobles i el seu medi natural. S'hereten espais que són el resultat d'un lent procés de construcció en el qual han estat presents variables de tota mena (polítiques, administratives, geogràfiques, etc.) que han anat condicionant les intervencions i les empremtes deixades al llarg de la història, i és justament aquesta interacció específica el que permet parlar de la identitat d'un territori, que cal conèixer i identificar.

El territori està format per diferents estrats que és necessari descobrir gràcies al coneixement de la història. Al nord-oest peninsular aquests estrats o etapes constructives serien: la colonització sistemàtica del territori en l'etapa dels castres, l'empremta destacable de la romanització, l'estructuració del territori basant-se en llogarrets agrupats en parròquies, l'establiment d'un feble i tardà procés d'urbanització, i la presència creixent d'una urbanització difusa. La presentació, per tant, del procés històric de conformació territorial de Galícia és l'eix argumental al voltant del qual es desenvolupa la reflexió territorial del Proxectoterra per a l'educació secundària per mitjà de la proposta d'estudi de les formes territorials bàsiques gallegues: llogarret, parròquia, vila, ciutat i àrea metropolitana.

El repte de plasmar aquestes idees en una unitat didàctica única, i forçosament extensa, es va dur a terme amb la pretensió de cobrir els objectius següents:

- Identificar alguns dels elements bàsics que conformen actualment el territori de Galícia, des d'una doble dimensió: la transformació i la intervenció humana en la natura (construcció de l'espai agrari, vies de comunicació, etc.), d'una banda, i les unitats bàsiques de poblament (llogarret, parròquia, vila, ciutat i àrea metropolitana), de l'altra.
- Comprendre els orígens històrics de la identitat territorial de Galícia en els seus elements més perdurables i, també, en les modificacions i els canvis que ha experimentat al llarg del temps.

- Assumir que és necessària una ordenació racional del territori per evitar que es degradi i per poder preservar i potenciar millor els recursos disponibles per a la població actual i per a les generacions futures.
- Relacionar els elements que configuren el territori, tant pels seus aspectes més duradors com canviants, amb els diferents contextos economicosocials i els canvis que es van produir en aquests elements.
- Comparar els resultats de diverses polítiques d'ordenació del territori (o l'absència de polítiques d'aquest tipus) en diferents àmbits i nivells.
- Comprendre que en un món cada vegada més interrelacionat el desenvolupament racional és contradictori i incompatible amb polítiques localistes que pretenguin ignorar el conjunt del territori en què s'insereixen.

El tractament dels objectius descrits té continuïtat en les activitats complementàries que s'han esmentat més amunt: les visites guiades d'arquitectura i ciutat i els intercanvis territorials. La reflexió territorial també disposa d'un material audiovisual de gran valor, elaborat per TVE en col·laboració amb el Proxectoterra i recollit en un vídeo de 25 minuts que proporciona, per mitjà d'un valuósíssim conjunt d'imatges, una visió clara i actualitzada del territori de Galícia avui. Aquest material es va completar més endavant amb un conjunt de dotze vídeos que presenten quatre cicles de 24 hores en els equinoccis i els solsticis en quatre emplaçaments diferents de Galícia i que representen realitats ben diferenciades del territori gallec. Tots aquests materials poden ser visualitzats al web del Proxectoterra: <http://proxectoterra.coag.es/>.

Així mateix, vinculat directament amb el tractament cartogràfic del territori i per facilitar l'accés a aquest recurs fonamental, el curs 2008-2009 es va posar a la disposició del món educatiu el Servidor de Mapes del Proxectoterra, al qual es pot accedir per mitjà del web <http://servergis.cesga.es/website/terragis/viewer.htm>. Aquest web incorpora una biblioteca bàsica de mapes preelaborats, com també informació cartogràfica estructurada en capes que permet i facilita la personalització de cartografia

per part del professorat i de l'alumnat. La base cartogràfica està gestionada pel Centre de Supercomputació de Galícia (CESGA) i el Sistema d'Informació Territorial de Galícia (SITGA).

Col·laboracions i difusió del Proxectoterra

Un dels objectius perseguits pel Proxectoterra és procurar que les activitats realitzades als centres d'ensenyament transcendeixin el món educatiu i puguin resultar visibles per a la ciutadania com una manera d'ampliar la preocupació i l'interès pels espais propis. En aquesta línia d'actuació, es va posar en marxa “Xentes, espazos e lugares”, un programa del Proxectoterra que té una doble projecció. D'una banda, el programa preveu la celebració del certamen multimèdia *Xentes, espazos e lugares*, dut a terme en col·laboració amb el diari *Xornal de Galicia*. L'objectiu que es persegueix és tenir una altra via de penetració en els centres escolars per poder suscitar l'interès del professorat que encara no s'hagi acostat a l'ús dels materials del Proxectoterra. D'aquesta manera, es pot arribar a l'alumnat convidant-lo que reflexioni sobre els espais que habita i reforçant el seu interès per les intervencions en el seu hàbitat en un període fonamental de la seva vida. No és un concurs, és una invitació a compartir, a difondre en la societat les reflexions que des del món de l'educació es poden fer sobre el passat i el present dels espais propis, sobre la gent que hi viu i sobre les activitats que s'hi porten a terme; una invitació a conèixer millor com al llarg del temps s'ha anat construint un territori on el món es diu Galícia. Les col·laboracions han de ser originals, cal que siguin elaborades íntegrament pels components dels equips i es poden presentar en qualsevol suport susceptible de ser incorporat a un web; així mateix, poden ser consultades a <http://www.xornal.com/xel/>.

D'altra banda, *Xentes, espazos e lugares* es completa amb un cicle de xerrades iniciat el 2008 en col·laboració amb el Museu d'Art Contemporani de Vigo (MARCO). Es tracta d'un programa anual de divulgació i formació contínua d'adults conformat per un conjunt de xerrades que tenen l'objectiu d'oferir una visió plural i complexa dels espais i llocs propis, tenint molt present com s'hi desenvolupa la vida. Busca ser un punt de tro-

bada i reflexió en el qual puguin ser presents tots aquells que tinguin coses a dir sobre la complexitat de viure en el present a Galícia. Arquitectes, urbanistes, geògrafs, economistes, sociòlegs, artistes, escriptors i periodistes, entre d'altres, són convidats a compartir les seves reflexions sobre com va ser i com és la nostra interacció amb els espais propis al llarg del temps. El perfil dels assistents és el d'una persona adulta interessada en els temes que afecten la col·lectivitat, més enllà dels compromisos professionals específics.

En tot aquest temps també va sorgir l'oportunitat de col·laborar amb la Xunta de Galícia en l'elaboració d'una campanya de sensibilització. Com a resultat d'un conveni de col·laboració signat amb la Conselleria de Política Territorial, Obres Públiques i Transports i la Conselleria d'Habitatge i Sòl, el Col·legi Oficial d'Arquitectes de Galícia va elaborar una campanya de divulgació i sensibilització sobre habitatge, espai públic i planificació del territori. Aquesta campanya es va concretar en l'elaboració de 12 espots televisius, de 30 segons de durada. L'objectiu de la campanya era recordar que el compromís col·lectiu més important que cada generació ha d'assumir és la gestió i la posada en valor dels espais heretats i la construcció dels presents, sense oblidar l'obligació de no hipotecar els espais i els recursos del futur. Els personatges són els membres de la família Pampín, protagonistes del còmic *A mansión dos Pampín*, que està integrat en els recursos del Proxectoterra i que va obtenir el Premi al Millor Llibre i el Premi al Millor Guió al 23è Saló Internacional del Còmic de Barcelona l'any 2005. Aquests personatges pateixen o gaudeixen els llocs i els espais descrits segons les situacions que es presenten i la implicació que individualment o col·lectivament assumeixen en cada cas per posar en marxa les mesures que es pretenen. Miguelanxo Prado, autor del còmic, és el responsable de la direcció, la planificació i els models de l'animació de la campanya en coordinació amb l'equip del Proxectoterra.

Aconseguir la màxima difusió dels recursos elaborats és una de les principals preocupacions dels responsables del projecte. Amb aquesta finalitat, tots els materials elaborats fins ara són de lliure accés i estan a l'abast de qualsevol persona o entitat al web <http://proxectoterra.coag.es/>, on es continuaran introduint els nous materials que s'elaborin. Tots

Figura 5. Páxina d'A *mansión dos Pampín*, els personatges del qual van protagonitzar, a més del còmic, una campanya de divulgació i sensibilització sobre habitatge, espai públic i planificació del territori.

es difonen gratuïtament als centres que imparteixen les diferents etapes d'educació obligatòria a Galícia.

Al mateix temps, el Proxectoterra brinda la seva col·laboració a totes les entitats i col·lectius que en comparteixen els objectius. Natura, medi ambient o patrimoni construït, entre d'altres, són elements que conformen els nostres espais vitals, dels quals l'arquitectura i l'ordenació del territori són elements cabdals. El Proxectoterra aspira a esdevenir un punt de trobada de tots aquells organismes, institucions, comunitats i individus que vegin en la construcció dels espais vitals propis la tasca col·lectiva més important que ha d'assumir cada generació. Els espais que habitem ens afecten a tots i no poden quedar reduïts a l'estret marc de l'àmbit personal. Tenen una dimensió social que és irrenunciable i sobre la qual tots hem d'actuar sempre que vulguem viure en un entorn civilitzat, nascut del diàleg, de la participació i del consens, pilars d'una autèntica democràcia.